

УДК 579.616.929

РУДА
Світлана Петрівна,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри філософії та історії
науки і техніки Державного
університету інфраструктури та
технологій,
(м. Київ)

ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ЛІКАР ЙОСИП МОЧУТКОВСЬКИЙ

У статті розкривається роль і значення діяльності одного із відомих українських наукових і громадських діячів в галузі медицини XIX ст., доктора медичних наук Йосипа Йосиповича Мочутковського (1845-1903), який здійснив вагомий внесок у вітчизняну неврологію, епідеміологію та клінічну медицину.

Підкреслюється самовіддане служіння вченого науці та значення його досліджень у боротьбі з небезпечними інфекційними хворобами та епідеміями.

Ключові слова: *медична наука, експериментальна медицина, боротьба з епідеміями, наукові товариства.*

В статье раскрывается роль и значение деятельности одного из известных украинских научных и общественных деятелей в области медицины XIX ст., доктора медицинских наук Иосифа Иосифовича Мочутковского (1845-1903), который осуществил весомый вклад в отечественную неврологию, эпидемиологию и клиническую медицину.

Подчеркивается самоотверженное служение ученого науке и значение его исследований в борьбе с опасными инфекционными заболеваниями и эпидемиями.

Ключевые слова: *медицинская наука, экспериментальная медицина, борьба с эпидемиями, научные общества.*

The life and work of one of the well-known Ukrainian scientists and public figures in the field of medicine of the XIX century., MD Joseph I. Mochutkovskiy (1845-1903) is described in this article. He made a significant contribution to the national neurology, epidemiology and clinical medicine.

It is emphasized the selfless service of scientist to science and essential value of his research in the fight against dangerous infectious diseases and epidemics.

Keywords: *medical science, experimental medicine, the fight against epidemics, scientific societies.*

Історія медицини в Україні ХІХ століття вже знайшла відображення у чималій кількості статей і низці солідних монографій. Так, досі не втратила своєї цінності книга С. А. Верхратського «Історія медицини» (1974), більша половина обсягу якої присвячена медицині вітчизняній. Розробки львівського вченого Ярослава Ганіткевича знайшли втілення у кількох книгах, зокрема в «Історії української медицини в датах та іменах» (2004). Історія вітчизняної медицини ХІХ століття висвітлена в розділі «Медицина» Ю. К. Дупленка, що увійшов до 4-го тому 5-томної монографії «Історія української культури». Низка книг та статей з різних аспектів медицини в Україні розглядуваного періоду належить одеським історикам медицини К. Г та К. К. Васильєвим, київським історикам біології та медицини В. Й. Білай, С. П. Рудій та іншим вітчизняним дослідникам. Проте багато аспектів даної проблеми залишаються недостатньо висвітленими, зокрема роль низки талановитих діячів у становленні та розвитку медичної науки і практики на теренах України. Представлена стаття є спробою заповнити одну з таких лакун в арсеналі історії вітчизняної медичної науки.

Одним із найвідоміших діячів вітчизняної науки та культури, що починали свій життєвий шлях на благодатній волинській землі, був доктор медичних наук, професор Й. Й. Мочутковський. Йосип-Броніслав Мочутковський народився на Волині 7 березня 1845 р., навчався у другій Київській гімназії, а потім – на медичному факультеті Київського університету св. Володимира. В університеті він мав нагоду слухати лекції відомих вчених: учня М. І. Пирогова О. П. Вальтера, фізіолога В. Б. Томси, хірургів В. О. Караваєва, Ю. К. Шимановського та ін. Під їх впливом він ще в університеті почав займатися науковими дослідженнями і отримав срібну медаль за виконану під час навчання наукову роботу [1, с. 77].

Закінчивши університетський курс у 1869 р., Мочутковський того ж року став працювати ординатором терапевтичного відділення Одеської міської лікарні, яка була першою лікарнею і другою після карантину медичною установою міста. Думка про її відкриття виникла ще у кінці XVIII століття, тоді ж розпочалося збирання грошей для цього, але відкрилася вона лише на початку XIX століття, у 1802 р. У 1806-1808 рр. за проектом архітектора Тома де-Домона для неї була зведена спеціальна будівля, добудована архітектором Д. Фрапполі у 1821 р. [2, с. 94].

Одеська міська (або Стара міська) лікарня була однією з найкрупніших медичних установ Росії. Щороку в ній госпіталізувалося від 9 до 10 тисяч хворих, а через амбулаторію проходило 12-15 тис. пацієнтів. Спочатку до її структури входили терапевтичне, хірургічне та шкірно-венерологічне відділення, потім їх кількість збільшилася. Лікарняний комплекс мав певні недоліки: будівлі були розташовані хаотично, занадто близько одна від одної та від домівок міських жителів [3, с. 15]. Проте, незважаючи на вказані вади, лікарня виконувала своє призначення. Отримавши посаду у міській лікарні, лікарі відразу ж зустрічалися з настільки цікавими у теоретичному та практичному сенсі формами захворювань, що мимохіть втягувалися у наукову роботу [4, с. 147].

У різний час в Одеській міській лікарні служили такі відомі вчені-медики, як хірурги М. В. Скліфосовський та І. Ф. Сабанєєв, психіатр О. С. Розенблюм, уролог Т. П. Вдовиковський, інфекціоністи М. Ф. Гамалія та В. К. Стефанський, прозектори Г. М. Мінх, Ч. І. Хенцинський та М. М. Тізенгаузен. Кожний з них залишив помітний слід у своїй галузі.

Працюючи у терапевтичному відділенні, Й. Й. Мочутковський виявив себе талановитим діагностом, здатним вірно розбиратися у даних, отриманих при обстеженні організму хворого. Для отримання більш точних результатів обстеження він запропонував низку спеціальних діагностичних приладів: рефлексометр, альгезіометр-болевимірювач, танціометр, удосконалений пневмометр.

На початку 70-х рр. XIX століття в Одесі часто виникали епідемії зворотного тифу. Лікарняні палати були переповнені, і у 1870 р. Й. Й. Мочутковського перевели для роботи до заразних бараків, на базі яких він у 1873 р. організував інфекційне відділення. У цьому ж році німецький лікар Обермейер визначив збудника зворотного тифу – спірохету, яка нині носить його ім'я. 20 серпня 1873 р., через чотири дні по тому, як повідомлення про його відкриття з'явилося у пресі, Обермейер помер від холери [5, с. 61]. Багато питань, пов'язаних з його відкриттям, залишилися нез'ясованими, зокрема механізм передачі збудника хвороби від хворої людини до здорової.

Вирішення цих питань було можливим лише за умови проведення експериментального зараження. Проте лабораторні тварини (кролі, кішки, собаки, мавпи), з якими працював Й. Й. Мочутковський, не виявляли ознак інфекції при зараженні їх кров'ю людей, хворих на зворотний тиф. Ця хвороба передавалася експериментальним шляхом тільки людям. Досвід із самозараження, проведений у Одеській міській лікарні Г. М. Мінхом, старшим колегою Й. Й. Мочутковського, переконав дослідника, що ще не всі можливості вичерпані [6, с. 36].

25 квітня 1874 р. Г. М. Мінх ввів собі кров хворого на зворотний тиф, чим викликав три наступи хвороби. Як писав він у першому повідомленні [7, с. 1], це сталося випадково, але дослід з самозараження був цілком свідомим. Коли Й. Й. Мочутковський прийшов відвідати хворого Мінха, той визнав, що спеціально прищепив собі хворобу, і відмовився від лікування, щоб спостерігати її «нормальний хід» [8, с. 49]. Хвороба протікала у тяжкій формі, особливо третій наступ, під час якого Мінх ледве не загинув, але в результаті йому вдалося довести заразливість крові зворотнотифозного хворого.

Вирішивши повторити слідом за Г. М. Мінхом дослід самозараження, Й. Й. Мочутковський почав вводити собі культуру висипного тифу. Через кілька років він писав: «За останні три роки я мав можливість зайнятися вивченням прищеплюваності тифів – зворотного, плямистого та черевного, епідемії яких в різні періоди цього проміжку часу досягали досить значних

розмірів в Одесі. На низку цих досліджень мене наштовхнув у вищому ступені повчальний та вірогідний випадок щеплення зворотного тифу, зроблений моїм поважаним товаришем, прозектором Одеської міської лікарні доктором Мінхом на собі» [9, с.49]. Як розповідав згодом Й. Й. Мочутковський в Казані на VII з'їзді Товариства російських лікарів в пам'ять М. І. Пирогова, його власний організм за час роботи у тифозних бараках набув імунітет. Після п'яти невдалих спроб заразити себе він вирішив, що прищепити висипний та черевний тиф як тваринам, так і людині неможливо, а зараження зворотним наступає лише у випадку щеплення крові, взятої під час нападу. Про це він сповістив у вітчизняній та закордонній (*Centralblatt für die Medicinische Wissenschaften*, 1876, №11) пресі.

Проте невтомний дослідник зробив ще одну спробу: 10 березня 1876 р., взявши кров у висипнотифозної хворої, Й. Й. Мочутковський знов ввів її собі і 28 березня захворів. Відсутність у його крові спірохет підтвердила, що це дійсно був висипний, а не зворотний тиф. Хвороба була дуже важкою, внаслідок її експериментатор отримав хронічний міокардит та ослаблення пам'яті і, безумовно, скоротив собі життя. Але в результаті він міг упевнено стверджувати, що «...висипний тиф у розпалі лихоманки, шляхом щеплення крові здоровій людині безпосередньо з тіла на тіло може давати прищепну форму висипного тифу» [10, с.78]. Слід зазначити, що Й. Й. Мочутковський робив собі щеплення також і зворотного тифу, про що писав у низці повідомлень [11, с. 409].

Героїчні досліді з самозараження Г. М. Мінха та Й. Й. Мочутковського беззаперечно довели кардинальний з точки зору епідеміології паразитарних тифів факт щодо наявності заразного начала в крові, що дозволило їм розкрити механізм зараження при цих інфекціях. Якщо інфекція може передаватися до здорового тільки через кров хворого, то переносниками її мають бути кровососні комахи, про що написав Г. М. Мінх у 1878 р. у відкритому листі до редактора «Літопису лікарського» С. І. Костарева: «Що зворотний та висипний тиф заразні, вже не підлягає, здається, сумніву.... *Мій особистий досвід*, а

головним чином досвіди колишнього мого одеського товариша, доктора Мочутковського безсумнівно довели, що кров зворотно-гарячкових хворих прищеплюється і до того ж успішно навіть у самих мінімальних кількостях» [12, с.107]. Майже на 40 років випередили наші дослідники поширені у той час поняття щодо тифозних інфекцій, і лише коли французький вчений Ніколь з двома своїми співробітниками встановив роль висипного (1909), а потім і зворотного (1913) тифів, ці хвороби визнали паразитарними і згадали сміливі досліди Г. М. Мінха та Й. Й. Мочутковського.

Маючи під руками велику кількість матеріалу для фундаментального дослідження, Й. Й. Мочутковський за шість років оформив результати своїх спостережень у вигляді докторської дисертації «Матеріали для патології та терапії зворотного тифу» [13, с. 32], яку захистив 21 травня 1877 р. на засіданні Ради медичного факультету Київського університету, отримавши ступінь доктора медицини. У 1878 р. Ягеллонський університет запропонував йому кафедру патології, але за сімейними обставинами він не зміг прийняти цю пропозицію [14, с. 285] і залишився в Одесі. У 1880 р. Санкт-Петербурзька військово-медична академія надала йому звання приват-доцента, і для підтримання цього статусу він читав лекції лікарям Одеси.

З 1877 р., залишивши завідування терапевтичним та інфекційним відділеннями Одеської міської лікарні, він до 1893 р. керував її психіатричним відділенням, в організації якого брав безпосередню участь. Він наполегливо читав відповідну літературу вдома і практикувався у клініці, а також декілька разів їздив за кордон вивчати зарубіжний досвід в цій галузі. Там він працював у кращих клініках Європи: в Берліні у Вестфаля (Westphal), в Гейдельберзі у Ерба (Erb), в Парижі у Шарко (Charco), в Лондоні у Хорслі (Horsley) та Фер'є (Ferrier). Набуті знання у невропатології та природжений талант діагноста створили йому солідну репутацію і зосередили у його руках майже всю спеціальну практику Одеси. Зокрема, він був сімейним лікарем родини Гамаліїв [15, с. 156].

На початку 80-х р. Й. Й. Мочутковський почав розробляти метод підвищування при лікуванні нервових хвороб, зокрема спинної сухотки. В роботі йому допомагав його учень Б. С. Гейденберг, який впродовж літніх місяців 1881 та 1882 рр. працював у психіатричному відділенні. Хворих, на яких Й. Й. Мочутковський з успіхом випробовував свій метод, він демонстрував колегам, зокрема Г. М. Мінху, і у 1883 р. цей метод був описаний ним у статті, надрукованій в газеті «Врач» [16], проте у наступні шість років не привернув до себе уваги. Його визнанню допоміг випадок: до Одеси приїхав доктор Реймонд (Raymond), який відвідав відділення Й. Й. Мочутковського, де побачив підвищування нервових хворих, і, повернувшись до Парижу, розповів про це професору Шарко. Це сприяло тому, що невдовзі метод, запропонований Мочутковським, став відомий провідним медикам того часу.

У 1863 р. за поданням Новоросійського та Бесарабського генерал-губернатора графа Строгонова при Одеській міській лікарні була заснована рада лікарів, яка регулярно збиралася для обговорення тих чи інших адміністративних питань або наукових повідомлень. Засідання могли відвідувати всі лікарі міста з правом дорадчого голосу.

В огляді діяльності лікарів Одеської міської лікарні, зачитаному Й. Й. Мочутковським на засіданні її наукового відділу 24 жовтня 1874 р. зазначалося, що членами ради лікарів були всі працівники лікарні, включаючи кандидатів на ординаторські посади – всього 27 осіб. За сім місяців – з 11 жовтня 1873 р. по 9 травня 1874 р. – відбулося 15 наукових засідань, на яких виступало 16 осіб, що зачитали 70 повідомлень. Найбільша кількість цих повідомлень (18) припала на долю Г. Н. Мінха, другим після нього за частотою виступів був Й. Й. Мочутковський, який представив на розсуд колег 12 наступних сюжетів:

1. Про рухомі нирки.
2. Випадок прогресивної м'язової атрофії.
3. Про коливання температури зворотно-гарячкових.
4. Випадок базедової хвороби.

5. Про засоби лікування правцю.
6. Місцева м'язова атрофія.
7. Про дію Condurango при ракових пухлинах.
8. Два випадки аддісонової хвороби.
9. Пухлина правої мозкової ніжки.
10. Випадок отруєння фосфором.
11. Швидкоплинна м'язова атрофія після висипного тифу.
12. Випадок Meningitidis basilaris chron. [17, с. 84].

Лікарі, що виступали на засіданнях, могли друкувати свої повідомлення у спеціальній збірці під назвою «Праці лікарів Одеської міської лікарні», створеної для того, щоб зберегти спостереження одеських лікарів і надати можливість іншим діячам медицини користуватися їх досвідом. Найбільш активними авторами цього видання знов виступили Г. Н. Мінх та Й. Й. Мочутковський, три статті якого вийшли вже у його першому випуску [18-20]. У другому випуску «Праць» він знову опублікував три статті [21-23], особливо цікавою з яких його сучасниками була визнана остання – «Матеріали до вивчення лікувальної сторони Одеських лиманів». Цю роботу згадав Космінський як одну з найбільших праць, написаних у той час польськими лікарями [14, с. 285]. З двох робіт Й. Й. Мочутковського, що увійшли до третього випуску «Праць», особливу цінність складає перша – матеріали його дисертації [13, с. 28], друга, набагато менша, має дещо казуїстичний характер [24, с. 146].

Водночас із самовідданою працею у лікарні та приватною лікарською практикою Й. Й. Мочутковський чимало сил віддавав роботі у наукових товариствах. Першим медичним товариством Одеси було Товариство одеських лікарів, організоване у 1849 р. Поштовхом до його організації стала холерна епідемія 1848 р., основним напрямом діяльності – питання медичної статистики Одеси та Новоросійського краю. У той час Одеса за рівнем смертності переважала не лише міста Західної Європи, а й сумнозвісний у цьому

відношенні Санкт-Петербург (на 1000 жителів – до 49,9 смертних випадків на рік) [25, с. 248].

Значну організаційну та просвітницьку роботу провели члени Товариства у 1865 р. у зв'язку з появою холерної епідемії. Місто було розділено на 10 ділянок, для кожної з них був призначений комісар з двома помічниками та лікарем. Велися спостереження за чистотою на вулицях, у дворах та приміщеннях, проводився нагляд за доброякісністю продуктів. Лікарі працювали без оплати, і тільки у 1866 р., після закінчення епідемії, Одеська дума висловила їм подяку і видала по 150 крб.

У другій половині 60-х рр. президентом Одеського товариства лікарів був М. В. Скліфосовський. У 1869 р. Товариство обрало його своїм представником на II з'їзді російських природознавців, що проходив у Москві. Там він брав участь у нараді з питань розвитку медичної статистики в Росії, а повернувшись до Одеси, сказав, що вивчення статистики захворюваності та смертності має бути завданням «саме провінційних медичних товариств і повинно складати істотну частину програми їх занять» [26, с. 20].

У 1872 р. в Одесі спалахнула епідемія віспи. Особливо страждали від неї жителі бідних кварталів. Питання боротьби з епідемією обговорювалися на засіданнях Товариства 21 та 25 жовтня. Було вирішено розширити подвірні обходи, влаштувати лікарняні відділення на околицях для госпіталізації хворих, організувати транспорт для їх перевезення, дезінфікувати епідемічні вогнища, ховати померлих не пізніше, ніж через 24 години. За прикладом організації боротьби з холерою (1865 р.) було рекомендовано призначити у кожному поліцейському відділку комісарів з громадян [27, с. 108].

У 1873 р. президентом Одеського товариства лікарів був обраний Г. М. Мінх, і робота в галузі статистики поживалась. За його пропозицією в кінці 1873 р. було створено дві комісії – по вивченню смертності та по вивченню захворюваності. Відомості від міських лікарів, з лікарень та лазаретів систематизувалися та щомісяця обнародувалися на засіданнях Товариства. У 1874 р. у зв'язку з епідемією дифтерії Товариство попросило лікарів ставити на

рецептах хворих літеру «Д» і вказувати їх вік та адресу, що дозволило створити статистику дифтерії в Одесі [28, с. 267].

Товариство одеських лікарів приділяло увагу питанням санітарії: вибору місця для водогінної станції, аналізу та санітарній оцінці води Одесько-Дністровського водогону. Яскравою сторінкою в історії Товариства стала організація першої в Росії та другої в світі Одеської бактеріологічної станції. Відкриття її відбулося 12 червня 1886 р., завідувачем було призначено І. І. Мечникова, а його заступниками – Я. Ю. Бардаха та М. Ф. Гамалію.

У 1890 р. головою Товариства обрали Й. Й. Мочутковського. У наступному році він вирішив організувати видання медичної газети, зробивши її органом Одеського товариства лікарів. «Південно-російська медична газета», одне з перших періодичних медичних видань Росії, почала виходити у 1892 р. і відіграла помітну роль у розвитку громадської медицини в Одесі. Проте протрималася вона лише 5 років, оскільки її ініціатор і головний керівник Й. Й. Мочутковський незабаром покинув Одесу.

Перебуваючи в Одесі, Й. Й. Мочутковський сприяв відкриттю ще одного товариства медичного профілю – Одеського бальнеологічного товариства, другого в країні після Російського бальнеологічного товариства у П'ятигорську. У грудні 1876 р був затверджений його статут, а 14 лютого 1877 р. відбулось перше засідання. Завданням товариства було дослідження природних лікувальних засобів, розташованих в Одесі та її околицях: лиманів, їх грязей, морської води тощо.

Й. Й. Мочутковський очолював Одеське бальнеологічне товариство у 1877-1893 рр., неодноразово виступав на його засіданнях, брав участь у роботі комісій. У 1879 р. Товариство підняло питання про спорудження лиманно-лікувальної установи на Куяльницькому лимані, яка була відкрита у 1892 р., ставши найбільшою і найкращою за постановкою грязелікування у тогочасній Росії. У 1884-1887 рр. Й. Й. Мочутковський та інші члени Товариства розглядали питання про лікування виноградом в Одесі, і це місто було визнано «виноградною станцією» [29, с. 69].

Беручи активну участь у громадському житті Одеси, Й. Й. Мочутковський з 1880 р. був гласним Одеської міської думи, приділяючи особливу увагу санітарному стану міста та питанням боротьби з інфекціями. Як член комісії, створеної міською думою для допомоги у організації медичного факультету Новоросійського університету, він займався питаннями будівництва факультетських клінік та академічного корпусу. На власні кошти він побудував дитячу лікарню і подарував її Одеському товариству опікування хворими дітьми [30, с. 131].

У 1893 р. Й. Й. Мочутковському запропонували посаду консультанта з нервових хвороб у Єленінському інституті Санкт-Петербургу. Йому жаль було залишати Одесу, але він потребував більшого простору для наукової діяльності, ніж мав у лікарні. Впродовж двох років він вів амбулаторний прийом хворих у Єленінському інституті і читав лекції з нервових хвороб, а у 1895 р. був призначений професором. У 1899 р. вийшла його монографія «Клініко-статистичне дослідження спинної сухотки», створена на основі аналізу 1.662 розглянутих ним в процесі лікарської діяльності випадків. Лекції Й. Й. Мочутковського користувалися успіхом, студенти та пацієнти любили його, так само як колеги по роботі. Всіх, хто спілкувався з ним, привертала м'якість та делікатність у його поведженні. На жаль, здоров'я його почало занепадати, і, незважаючи на лікування за кордоном та в Санкт-Петербурзі, він змушений був залишити роботу і переїхати на дачу до Павловська. Там 23 травня 1903 р. він помер від гострого запалення легенів.

У історію вітчизняної медицини Йосип Йосипович Мочутковський увійшов як лікар-клініцист з широким діапазоном наукових інтересів і як один із кращих діячів громадської медицини 70-80-х років XIX століття.

Список використаних джерел

1. *Васильев К. Г. О. О. Мочутковский и общественная медицина 70-80-х годов XIX столетия (К 125-летию со дня рождения) / К. Г. Васильев, Е. Р. Осипова, Э. Ю. Гольд // Советское здравоохранение. – 1971. – № 3. – С. 76–78.*

2. *Васильев К. Г.* Очерки истории Высшей медицинской школы в Одессе (к 100-летию медицинского университета) / К. Г. Васильев, П. Г. Чуев, К. К. Васильев. – Одесса, 1999. – 240 с.
3. *Грязнов П. И.* Одесская городская больница и ее порядки. Краткий очерк / П. И. Грязнов. – Одесса, 1885.
4. *Сабанеев И. Ф.* Одесская городская больница в 1897 году / И. Ф. Сабанеев, Н. П. Васильевский. – Одесса, 1899. – 277 с.
5. *Вайндрах Г. М.* Подвиги русских врачей. Из истории борьбы с заразными болезнями / Г. М. Вайндрах. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 167 с.
6. *Метёлкин А. И.* Классические опыты Г. Н. Минха и О. О. Мочутковского / А. И. Метёлкин // Фельдшер и акушерка. – 1949. – № 8. – С. 35–38.
7. *Минх Г. Н.* По поводу спириллий в крови возвратно-горячечных больных. Прививаемость крови / Г. Н. Минх // Московский врачебный вестник. – 1874. – № 1. – С. 1.
8. *Подъяпольский П. П.* Два слова о возвратном и сыпном тифе. Посвящается светлой памяти Г. Н. Минха / П. П. Подъяпольский // Вестник микробиологии и эпидемиологии. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 1–9.
9. *Мочутковский О.* Экспериментальное исследование прививаемости тифов (предварительное сообщение) / О. Мочутковский // Московский врачебный вестник. – 1876. – № 4. – С. 49–50.
10. *Мочутковский О. О.* О прививаемости сыпного тифа / О. О. Мочутковский // Русский архив патологии, клинической медицины и бактериологии. – 1900. – Т. 9. – Вып. 1. – С. 73–78.
11. *Мочутковский О. О.* Наблюдения над возвратным тифом / О. О. Мочутковский // Врач. – 1880. – № 19. – С. 311; № 40. – С. 649; 1881. – № 25. – С. 409.
12. *Минх Г. Н.* Носители тифозной заразы. Открытое письмо к редактору / Г. Н. Минх // Летопись врачебная. – 1878. – Т. 3. – № 6. – С. 107.
13. *Мочутковский О.* Материалы для патологии и терапии возвратного тифа / О. Мочутковский // Труды врачей Одесской городской больницы. – Одесса, 1877. – Вып. III. – С. 1–62.
14. *Moczutkowski Josef* // Wielka Encyclopedia powszechna. – Seria I. – Т. XLVII–XLVIII. – S. 285.
15. *Гамалея Н. Ф.* Нервная клиника профессора О. О. Мочутковского / Н. Ф. Гамалея // В кн. : Гамалея Н. Ф. Воспоминания. I. – М. : Изд-во АН СССР, 1947. – 227 с.
16. *Мочутковский О.* Применение подвешивания больных к лечению некоторых расстройств спинного мозга О. Мочутковский // Врач. – 1883. – № 17. – С. 258–259; № 18. – С. 278–280; № 19. – С. 294–295; № 20. – С. 309–311; № 21. – С. 324–325.
17. *Труды врачей Одесской городской больницы.* – Одесса, 1875. – Вып. I. – 139 с.
18. *Мочутковский О.* Острый восходящий паралич / О. Мочутковский // Там само. – С. 22–31.

19. Мочутковский О. Паралич движения правой верхней конечности, атрофия её мышц и замедление роста костей / О. Мочутковский // Там само. – С. 98–104.

20. Мочутковский О. Случай отравления головками фосфорных спичек // Там само. – С. 136–139.

21. Мочутковский О. Об эпилепсии / О. Мочутковский // Труды врачей Одесской городской больницы. – Вып. II. – Одесса, 1876. – С. 34–72.

22. Мочутковский О. Свободные тела брюшины. I. История болезни и протокол вскрытия / О. Мочутковский // Там само. – С. 99–106.

23. Мочутковский О. Материалы к изучению врачебной стороны Одесских лиманов / О. Мочутковский // Там само. – С. 149–155.

24. Мочутковский О. Практические наблюдения над действием салициловокислого натра и салициловой кислоты / О. Мочутковский // Там само. – Вып. III. – Одесса, 1877. – С. 144–150.

25. Жук А. П. Развитие общественно-медицинской мысли в России в 60-70 гг. XIX в. / А. П. Жук. – М. : Медгиз, 1963. – 382 с.

26. Протоколы Общества одесских врачей за 1869 г. – Вып. 2-3. – С. 20–21.

27. Протоколы Общества одесских врачей за 1872 г. – Вып. 1. – С. 108.

28. Рудая С. П. Научные общественные объединения на Украине в XIX в. Одесское общество врачей / С. П. Рудая // Історія української науки на межі тисячоліть. – 1999. – Вип. 2. – С. 266–268.

29. Васильев К. К. К 115-летию Одесского бальнеологического общества / К. К. Васильев // Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры. – 1991. – № 4. – С. 68–70.

30. Гейденберг Б. С. Памяти профессора О. О. Мочутковского / Б. С. Гейденберг // Практический врач. – 1904. – № 5. – С. 12–133.

References

1. Vasil'ev, K. G., Osipova, E. R., Gol'd, Je. Ju. (1971). *O. O. Mochutkovskij i obshhestvennaja medicina 70-80-h godov HIN stoletija (K 125-letiju so dnja rozhdenija)*. [O. O. Mochutkovsky and social medicine 70-80s of the XIX century (the 125th anniversary)]. *Sovetskoe zdravoohranenie*. [The Soviet health care]. 3. 76–78. [in Russian].

2. Vasil'ev, K.G., Chuev, P. G., Vasil'ev, K. K. (1999). *Ocherki istorii Vysšej medicinskoj shkoly v Odesse (k 100-letiju medicinskogo universiteta)*. [Essays on the history of the Higher Medical School in Odessa (on the 100th anniversary of the Medical University)]. Odessa. 240. [in Russian]

3. Grjaznov, P.I. (1885). *Odesskaja gorodskaja bol'nica i eja porjadki. Kratkij ocherk*. [Odessa City Hospital and Her orders. A short essay]. Odessa. [in Russian].

4. Sabaneev, I. F., Vasil'evskij, N. P. (1899). *Odesskaja gorodskaja bol'nica v 1897 godu*. [Odessa City Hospital in 1897]. Odessa. 277. [in Russian].

5. Vajndrah, G. M. (1959). *Podvigi russkih vrachej. Iz istorii bor'by s zaraznymi boleznyami*. [Feats of Russian doctors. From the history of the fight against infectious diseases]. M.: Izd-vo AN SSSR, 167. [in Russian].

6. Metjolkin, A. I. (1949). *Klassicheskie opyty G. N. Mincha i O. O. Mochutkovskogo*. [Classic experiments GN Mincha and OO Mochutkovskogo]. *Fel'dsher i akusherka*. [Paramedic and midwife]. 8. 35–38. [in Russian].

7. Minh, G. N. (1874). *Po povodu spirillij v krvi vozvratno-gorjachechnyh bol'nyh. Privivaemost' krvi*. [Regarding spirillae blood back-and-delirious patients. Privivaemost blood]. *Moskovskij vrachebnyj vestnik*. [Medical Moscow Gazette]. 1. 1. [in Russian].

8. Podjapol'skij, P. P. *Dva slova o vozvratnom i synom tife. Posvjashhaetsja svetloj pamjati G. N. Mincha*. [Two words about the return and typhus. Dedicated to the bright memory of G. N. Mincha]. *Vestnik mikrobiologii i jepidemiologii*. [Journal of Microbiology and Epidemiology]. 1, 2. 1–9. [in Russian].

9. Mochutkovskij, O. (1876). *Jeksperimental'noe issledovanie privivaemosti tifov (predvaritel'noe soobshhenie)*. [Experimental study privivaemosti typhus (preliminary report)]. *Moskovskij vrachebnyj vestnik*. [Medical Moscow Gazette]. 4. 49–50. [in Russian].

10. Mochutkovskij, O. O. (1900). *O privivaemosti synnogo tifa*. [About privivaemosti typhus]. *Russkij arhiv patologii, klinicheskoj mediciny i bakteriologii*. [Russian archive of pathology, clinical medicine and bacteriology]. 9, 1. 73–78. [in Russian].

11. Mochutkovskij, O. O. (1880). *Nabljudenija nad vozvratnym tifom*. [Observations of relapsing fever]. *Vrach*. [Doctor]. 19. 311; 40. 649; (1881). 25. 409. [in Russian].

12. Minh, G. N. (1878). *Nositeli tifoznoj zarazy. Otkrytoe pis'mo k redaktoru*. [Carriers of typhoid infectious. Open Letter to the Editor]. *Letopis' vrachebnaja*. [Annals of medical]. 3, 6. 107. [in Russian].

13. Mochutkovskij, O. (1877). *Materialy dlja patologii i terapii vozvratnogo tifa*. [Materials for pathology and therapy of relapsing fever]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. III. 1–62. [in Russian].

14. Moczutkowski, Josef. *Wielka Encyclopedia powszechna*. [United Encyclopedia common]. Seria I. T. XLVII-XLVIII. 285. [in Polish].

15. Gamaleja, N. F. (1947). *Nervnaja klinika professora O. O. Mochutkovskogo*. [Nerve Clinic Professor O. O. Mochutkovskogo]. V kn.: Gamaleja N. F. *Vospominanija*. I. [Memories]. M. : Izd-vo AN SSSR. 227. [in Russian].

16. Mochutkovskij, O. (1883). *Primenenie podveshivanija bol'nyh k lecheniju nekotoryh rasstrojstv spinnogo mozga*. [The use of suspension of patients to the treatment of certain disorders of the spinal cord]. *Vrach*. [Doctor]. 17. 258–259; 18. 278–280; 19. 294–295; 20. 309–311; 21. 324–325. [in Russian].

17. (1875). *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. I. 139. [in Russian].

18. Mochutkovskij, O. (1875). *Ostryj voshodjashhij paralich*. [Acute ascending paralysis]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. I. 22–31. [in Russian].

19. Mochutkovskij, O. (1875). *Paralich dvizhenija pravoj verhnej konechnosti, atrofija ejo myshc i zamedlenie rosta kostej*. [Paralysis of the movements of the right

upper extremity, the atrophy of her muscles and bone growth retardation]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. I. 98–104. [in Russian].

20. Mochutkovskij, O. (1875). *Sluchaj otravlenija golovkami fosfornyh spichek*. [Poisoning case heads phosphorus matches]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. I. 136–139. [in Russian].

21. Mochutkovskij, O. (1876). *Ob jepilepsii*. [About epilepsy]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. II. 34–72. [in Russian].

22. Mochutkovskij, O. (1876). *Svobodnye tela brjushiny. I. Istorija bolezni i protokol vskrytija*. [Free body peritoneum. I. Case report and autopsy report]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. II. 99–106. [in Russian].

23. Mochutkovskij, O. (1876). *Materialy k izucheniju vrachebnoj storony Odesskih limanov*. [Materials for the study of the medical side of Odessa estuaries]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. II. 149–155. [in Russian].

24. Mochutkovskij, O. (1877). *Prakticheskie nabljudenija nad dejstviem salicilovokislogo natra i salicilovoj kisloty*. [Practical observations on the action salicylo- sodium acid and salicylic acid]. *Trudy vrachej Odesskoj gorodskoj bol'nicy*. [Proceedings of the Odessa City Hospital Physicians]. Odessa. III. 144–150. [in Russian].

25. Zhuk, A. P. (1963). *Razvitie obshhestvenno-medicinskoj mysli v Rossii v 60-70 gg. XIX v.* [Development of social and medical thought in Russia in 60-70 years nineteenth century.]. M. : Medgiz. 382. [in Russian].

26. (1869). *Protokoly Obshhestva odesskih vrachej za 1869 g.* [Pediatricians Society Protocols of 1869]. 2–3. 20–21. [in Russian].

27. (1872). *Protokoly Obshhestva odesskih vrachej za 1872 g.* [Pediatricians Society Protocols of 1872]. 1. 108. [in Russian].

28. Rudaja, S. P. (1999). *Nauchnye obshhestvennye ob#edinenija na Ukraine v XIX v. Odesskoe obshhestvo vrachej*. [Scientific associations in Ukraine in the nineteenth century. Odessa Society of Doctors]. *Istorija ukrai'ns'koi' nauky na mezhi tysjacholit'*. [History of Ukrainian science at the turn of the millennium]. 2. 266–268. [in Russian].

29. Vasil'ev, K. K. (1991). *K 115-letiju Odesskogo bal'neologicheskogo obshhestva*. [By the 115th anniversary of Odessa balneological society]. *Voprosy kurortologii, fizioterapii i lechebnoj fizicheskoj kul'tury*. [Questions balneology, physiotherapy and medical physical culture]. 4. 68–70. [in Russian].

30. Gejdenberg, B. S. (1904). *Pamjati professora O. O. Mochutkovskogo*. [In memory of Professor O. Mochutkovskogo]. *Prakticheskij vrach*. [Practitioner]. 5. 128–133. [in Russian].